

Саврасова-В'юн Т.О.
Міжнародна Георгіївська академія
«Безпеки і права»

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Статтю присвячено теоретичному аналізу психологічних особливостей громадянської активності старшокласників. Визначено основні психологічні характеристики, які розкривають сутність громадянської активності старшокласників.

Проаналізовано зміст мотиваційної, пізнавальної, емоційної, поведінково-вольової сфер старшокласників, який вказує на рівень сформованості громадянської активності.

Ключові слова: *громадянська активність, громадянська активність старшокласників, мотиваційна, пізнавальна, емоційна, поведінково-вольова сфери громадянської активності старшокласників.*

Постановка проблеми

Питання становлення та розвитку громадянської активності визначається як стратегічними пріоритетами демократичного поступу суспільства держави, так і психологічними особливостями самої особистості [16].

У психологічній науці громадянську активність розглядають як найважливішу властивість людини, актуальність якої зростає у зв'язку з інтенсифікацією суспільних процесів, різноманітністю людської діяльності, ускладненням умов життя людей [5]. Саме громадянська активність сьогодні стає діючим фактором у визначенні та зростанні суб'єктивних можливостей людини, у перетворенні нею дійсності та самої себе. Саме тому громадянська активність виступає як особливий предмет вивчення, пізнання та осмислення важливого аспекту в характеристиці особистості, її вимірів та направленості, а також як важлива умова відтворення громадянського суспільства [19].

Зростаючий інтерес до проблеми громадянської активності науковців різних сфер людської діяльності, таких, як К.Абульханова-Славська [1], Д.Акімов [2], М.Боришевський [4], Ю.Опалько [16], О.Пікалова [18], Л.Семенюк [19], спричинив появу численних досліджень, пов'язаних з визначенням поняття «громадянська активність», з факторами та специфікою, які обумовлюють громадянську активність людини.

Однак, незважаючи на те, що громадянська активність постійно обговорюється дослідниками, загальноприйнятого визначення поняття «громадянської

активності» немає. Водночас проста сукупність різних характеристик громадянської активності не може надати цілісного уявлення про психологічні особливості громадянської активності старшокласників.

Таким чином, соціально-психологічна значущість проблеми та її недостатнє розроблення потребує нових підходів до вирішення вищезазначених питань.

Мета дослідження: визначити основні психологічні особливості громадянської активності старшокласників.

Виклад основного матеріалу

Тема громадянської активності, що розглядається з часів заснування держави, пов'язана з певними проблемами людини як особистості у сфері соціально-психологічних відносин.

Аналіз літератури надав можливість визначити, що громадянська активність — це структурно-змістовна якість особистості, що формується й розвивається на основі власних ціннісних орієнтацій, цінностей суспільства та правових норм і вимог держави, спрямовує діяльність, поведінку, спілкування людини на створення світу громадянських відносин.

Це визначення підштовхує нас розглянути характерні особливості громадянської активності саме у старшокласників, оскільки в період між підлітковим та юнацьким віком відбувається якісне зрушення громадянської активності, пов'язане з переходом від глибинної самосвідомості та пізнання людей, що оточують, до особового і професійного самовизначення. Саме в цей період формуються самосвідомість, особисті якості, що визначають суб'єктивну позицію людини, з'являються такі риси громадянської активності, які допомагають придбати та розкрити цілі, мотиви, ціннісні орієнтації, необхідні в процесі життєдіяльності особистості [19].

Основні психологічні особливості громадянської активності характеризують сфери життєдіяльності старшокласника. Сфера в цьому випадку виступає як реальний процес життєдіяльності старшокласника.

Достатня розвиненість мотиваційної, пізнавальної, емоційної, поведінково-вольової сфер старшокласників надає можливість говорити про наявність у старшокласника громадянської активності, яка має певні специфічні ознаки.

Розглядаючи характеристики кожної сфери, з'являється шанс з'ясувати рівень громадянської активності старшокласників.

Так, *мотиваційна сфера* старшокласника, яка являє собою сукупність усвідомлених мотивів, від яких залежить вибір дій та спрямованість діяльності особистості, включає в себе: мотив самоствердження (особистість прагне довести оточуючим, що чогось варта, прагне отримати певний статус у суспільстві, громаді, хоче, щоб її поважали та цінували); мотив, що спонукає людину працювати над собою та розвиватися (прагнення до саморозвитку); мотив досягнення мети (прагнення досягти певних результатів та майстерності в грома-

дянській діяльності); аффіліацію (прагнення до контакту і спілкування з іншими людьми, особливо з однолітками); ідентифікацію з українським народом, громадянами України; громадянсько значимі мотиви (усвідомлення громадянського значення діяльності, з почуттям обов'язку, певної відповідальності перед колективом, громадою) [3].

Мотиви громадянської активності старшокласника сприяють обов'язковій постановці громадянських цілей, що спрямовують активність старшокласника на певний результат, який є досягненням предмета потреби громади. Мета в цьому випадку виступає як усвідомлюваний результат, на який спрямовано дію. Основними проявами механізму цілетворення у старшокласника є наявність певного задуму, плану життя, життєвої мети. Для того, щоб реалізувати, наприклад, мотив саморозвитку, необхідно поставити та виконати багато цілей: навчитися бачити результат свого самовдосконалення, ставити мету виконання необхідних дій для саморозвитку, самоконтролю [17].

До мотиваційної сфери старшокласника можна віднести й потреби, які характеризуються як відсутність у людини певних умов для нормального існування і розвитку, направляють та регулюють конкретну його діяльність у предметному середовищі; можна виділити основні з них, що стимулюють старшокласника до громадянської активності: потребу належності до певної соціальної групи, потребу відстоювати свої права, а також потребу виконувати свої обов'язки стосовно інших людей, громадян, потребу пізнання навколишнього світу і призначення свого існування на землі, потребу в знаннях про суспільство, громаду, потребу в творчій діяльності на благо суспільства [10].

Ще однією характеристикою мотиваційної сфери особистості старшокласника є його цінності, які спрямовують діяльність, містять певний її зміст, регулюють поведінку, формують способи самоактуалізації під впливом суспільних чинників [7]. Спираючись на класифікацію всіх цінностей, що входять до кодексу цінностей сучасного українського виховання (віру, надію, любов, сумління, правду, доброту, справедливість, щирість; національні цінності: українську ідею; патріотизм, готовність до захисту Батьківщини, почуття національної гідності; цінності сімейного життя: подружню вірність, піклування про дітей, батьків, сімейну відкритість до громадського життя; гігієну сімейного життя), маємо можливість визначити основні громадянські цінності старшокласників. До таких можна віднести: прагнення до соціальної гармонії; відстоювання соціальної та між-етнічної справедливості; культура соціальних і політичних стосунків; пошана до закону; рівність громадян перед законом; самовідповідальність людини; права людини на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність, рівність можливостей; суверенітет особи; право на свободу думки, вибору конфесії, участь у політичному житті, самовираження; готовність до захисту індивідуальних прав і свобод; обов'язки, що випливають з прав і свобод інших людей; пошана до

національно-культурних вартостей інших народів; повага до демократичних виборів і демократично обраної влади; толерантне ставлення до чужих поглядів, якщо вони не суперечать абсолютним і національним вартостям [11].

Щодо характеристики *пізнавальної сфери* старшокласника, можна відмітити такі особливості особистості, що охоплюють розвиток інтелекту, прагнення свідомого поповнення своїх знань, наявність світогляду громадянина, визначають системність знань у сфері різних видів діяльності людини. Необхідно акцентувати увагу на комплексі знань, що впливають на рівень громадянської активності старшокласника: громадянські знання, які формують уявлення щодо форм і способів функціонування громадянина у політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі держави; культурологічні знання, що розкривають культуру міжлюдських відносин; філософські та аксеологічні, що характеризують громадянські, демократичні, загальнолюдські, національні цінності; політичні, що розкривають принципи функціонування політичної системи, особливості взаємодії органів державної влади і органів місцевого самоврядування та їх відповідальність перед громадянами; правові, що освітлюють права людини, механізми їх захисту, обов'язки та відповідальність; економічні, що розкривають принципи фінансової системи держави; соціально-психологічні, що характеризують соціальну поведінку особистості, психологічні особливості інформаційного впливу на свідомість виборців, способи розв'язання конфліктних ситуацій [8].

Характеризуючи пізнавальну сферу старшокласника, варто розглянути такі поняття, як самосвідомість, ідентифікацію особистості.

На думку Л.Фрідмана і І.Кулагіна, основою громадянської активності старшокласника є його самосвідомість — механізм, за допомогою якого старшокласник пізнає себе і ставиться до самого себе, уявляє себе, створює свій образ «Я», ядро якого становить самооцінка. Становлення самосвідомості зумовлюється внутрішніми суперечностями особистості старшокласника, такими, як потреба в соціальному і громадському визнанні; потреба у самостійності, самоосмисленні, самоідентифікації та недостатня або суперечлива інформація про себе, а також несформоване вміння інтегрувати, переосмислювати цю інформацію; потреба в розумінні та відчуття самотності, відчуженості; потреба в професійному самовизначенні та недостатні можливості [21].

Особливо значущим процесом у розвитку самосвідомості старшокласника є формування особистісної ідентифікації, яка відбувається у випадку можливості об'єднати все, що знає людина про себе в єдине ціле, осмислити, пов'язати з минулим та спроектувати в майбутнє.

Старшокласник зі сформованою громадянською активністю ідентифікує себе: з нацією, населенням певної місцевості, з громадянськими цінностями (громадянським обов'язком, відповідальністю, почуттям патріотизму, толе-

рантністю, громадянською честю і гідністю). Процес формування ідентифікації залежить від прийняття індивідом власних рішень, від взяття на себе зобов'язань щодо здійсненого вибору, системи цінностей чи майбутньої діяльності [22].

Комплекс емоційних характеристик індивіда, які являють собою реакції людини на дію внутрішніх і зовнішніх подразників, що мають яскраво виражене суб'єктивне забарвлення й охоплюють усі види чуттєвості і переживань характеризують *емоційну сферу* старшокласника [6]. У старшокласника з розвинутою громадянською активністю емоції виражаються в емоційному ставленні до себе, суспільства, держави, що проявляється у формі доброти, милосердя, допомоги, турботи, емоційної чуйності; у позитивному ставленні до реалізації прав та обов'язків; у прийнятті норм права; у вмінні зіставляти свою поведінку з загальноприйнятими нормами; у спрямованості до громадянської самоосвіти; за допомогою громадянських почуттів: гордості і захоплення досягненнями України, гіркоти у разі поразок, невдач; любові до людей, рідної мови, землі; шанування державних законів, державницької атрибутики [15].

До емоційної сфери старшокласника необхідно віднести такі переживання, як емоційний стан, що випробовує суб'єкт, як явище дійсності, представлене у свідомості суб'єкта, що виступає для нього як подія його власного життя. Переживання старшокласника, у якого достатній рівень сформованості громадянської активності, відбувається стосовно єдності держави, розв'язання завдань громадського характеру, самоосвіти, готовності до захисту рідної землі з огляду на цінності своєї держави, наслідки діяльності особистості як громадянина, нестабільність та страх цієї нестабільності, суб'єктивне благополуччя. Переживання старшокласника можуть бути пов'язані з громадянськими почуттями: гідністю, обов'язком, відповідальністю [20].

Не менш важливою психологічною особливістю громадянської активності емоційної сфери старшокласника є самооцінка, яка має дві сторони: перша — це оцінка своєї поведінки з точки зору свого суб'єктивного стану, друга — передбачення оцінки з боку суспільства і пов'язана з цим реакція на цю оцінку та її наслідки. Самооцінка людини формується під впливом різних чинників. Це і порівняння образу реального «Я» з образом ідеального «Я», тобто з уявленням про те, якою людиною хотіла б бути. Це і привласнення людиною тих оцінок і стандартів, які вона отримує від інших людей, передусім від свого найближчого оточення. І, нарешті, це успішність дій людини — як реальна, так і уявна. Незалежно від того, чи лежать в основі самооцінки власні судження людини про себе або інтерпретації суджень інших людей, індивідуальні ідеали або культурно задані стандарти, вона завжди має суб'єктивний характер [21].

Самооцінка набуває більшої стійкості стосовно своєї цінності як особистості, але вона може змінюватися під час оцінювання своїх здібностей, нахилів, можливостей. Так, дослідження Л.Семенюк довели, що прояви громадянської

активності найяскравіше виражені у старшокласників з високою самооцінкою, хоча рівень самокритичності в них теж достатньо високий [19]. Тож для стимулювання громадянської активності старшокласник має постійно привчатися до самооцінки життєвих явищ і ситуацій, самостійного вибору правильного рішення.

Завдяки пізнанню дійсності та ціннісному переживанню старшокласником, який проявляє громадянську активність, формується готовність діяти, здійснювати задумане за допомогою *поведінково-вольової сфери* як комплексу усвідомлених реакцій на зовнішні і внутрішні подразники, що включають волю, рішучість, саморегуляцію, діяльність.

Воля старшокласника у прояві громадянської активності, пов'язана з практичними переживаннями, відіграє велику роль у подоланні емоцій і труднощів, пов'язаних з громадянською діяльністю, у пошуках рішення важких громадянських і суспільних завдань. Розвинута воля дає змогу старшокласникові не просто емоційно відображати окремі емоції, а й активно формулювати громадянські завдання, добиватися їх вирішення. Воля виявляється в самореалізації і самоствердженні, самоосвіті і самовихованні з метою всебічної перевірки своїх громадянських можливостей і досягнень певних результатів. Воля представляє собою здатність регулювати поведінку на основі загальних принципів, ідеалів, тому потребує самоконтролю, уміння управляти собою, володарювати своїми бажаннями, регулює й активізує поведінку, діяльність [21].

Позитивна якість волі, яка виявляється в умінні приймати рішення, має енергійний перехід від добору дій до способу їх виконання. Це рішучість, що з'являється під час складних життєвих ситуацій, проявляється в швидкості, у впевненості, з якою приймається рішення, і в твердості, з якою воно зберігається. Рішуча людина переживає складну внутрішню боротьбу, долає суперечливі спонукання.

Старшокласник у прояві громадянської активності, якому притаманна рішучість, розуміє необхідність вирішувати громадянську, суспільну, державну проблему одразу, не відкладаючи, головне — розпочати, перебороти страх перед невідкладним рішенням, не піддаватися спокусі відтягнути процедуру прийняття рішення. Подолати власну слабку волю буде легше, якщо наперед встановити для себе жорсткі строки вирішення питань, розбити рішення проблеми на ряд послідовних етапів [14].

Саморегуляція, як процес функціонування живих систем різних рівнів організації та складності, який виражає специфіку психічних ресурсів відображення та моделювання дійсності, має певні види проявів: прийнята мета, модель значимих умов діяльності, програма виконавчих дій, система критеріїв успішності діяльності, інформація про реально досягнуті результати, оцінювання відповідності реальних результатів критеріям успіху, рішення про необхідність і характер корекції діяльності. Закономірності саморегуляції реалізуються в

індивідуальній формі, яка залежить від конкретних умов, особистісних якостей людини, її звичок в організації дій. Саморегуляція допомагає спрямовувати і контролювати діяльнiсну та поведінкову активність як на індивідуальному, так і на соціальному рівнях [9].

Старшокласник, як суб'єкт саморегуляції, може здійснювати: контроль за своєю та громадянською діяльністю за допомогою порівняння наміченої програми та виконаних дій громади; узгодження спонукань, переключення громадянської активності, координацію дій; виклик або затримку процесів (дій, вчинків стосовно громади, суспільства, держави); посилення або послаблення громадянської активності (прискорення або уповільнення діяльності).

Ще одним елементом поведінково-вольової сфери старшокласника є діяльність як стан активності, засобом якої суб'єкт впливає на зовнішні об'єкти, що є об'єктами його потреб. Зміст діяльності визначає усвідомлювана мета, як регулятор активності, тому що саме ціль визначає, які властивості і стани об'єктів діяльності стають орієнтирами для її виконання, контролю, корекції [12]. Прояви громадянської активності старшокласників, пов'язані з процесами внутрішньої діяльності, де відбувається боротьба за себе як діяльного суб'єкта та введення себе в суспільно-значущий стан, можуть мати такий вигляд: наголошення потреб та інтересів соціальної групи, відстоювання цих інтересів, контроль діяльності влади та політиків, громадянський протест, участь у підготовці та прийнятті рішень на різних рівнях влади за допомогою громадянських слухань, підготовки громадських проектів управління окремими елементами нашого життя, особливо на рівні місцевого самоврядування. Діяльність передбачає виконання громадянських обов'язків із внутрішнього почуття свідомої необхідності, активну участь у житті суспільства, розвиток умінь громадянської поведінки [13].

Висновки

Вивчаючи дослідження багатьох науковців стосовно проблеми громадянської активності, ми розглянули окремі психологічні особливості, які проявляються в основних сферах життєдіяльності старшокласників: мотиваційній, пізнавальній, емоційній, поведінково-вольовій. Доведено їх вплив на громадянську активність старшокласників.

Відмічено психологічні особливості мотивів, цілей, потреб, цінностей старшокласника, що характеризуються властивістю стимулювати, спрямовувати, спонукати особистість до здійснення визначених дій.

Характерні риси емоцій, самооцінки, переживання старшокласника відображають реакцію на зовнішні та внутрішні подразники.

Комплекс знань, що визначає рівень громадянської активності старшокласника, самосвідомість та ідентифікація розкривають сутність його пізнавальної сфери.

Поведінково-вольова сфера старшокласника, впливаючи на громадянську активність, формується на основі готовності діяти, здійснювати задумане. Вона включає волю, рішучість, саморегуляцію, діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Типология активности личности в социальной психологии / К.А.Абульханова-Славская // Психология личности и образ жизни. — М., 1987. — С. 10–14.
2. Акимов Д.И. Социальный маркетинг / Д.И.Акимов. — К.: Наук. думка, 2008. — 144 с.
3. Алексеева М.Л. Дослідження мотиваційної сфери особистості підлітка / М.Л.Алексеева, М.Т.Дригус // Вивчення особистості підлітка. — К.: Знання, 1994. — 216 с.
4. Боришевський М.Й. Розвиток громадянської спрямованості особистості: монографія / за ред. М.Й.Боришевського. — К.: Пед. думка, 2007. — С. 5–7.
5. Васюра С.А. Психология коммуникативной активности человека: монография / С.А.Васюра. — Ижевск: Изд. дом «Удмуртский университет», 2006. — 299 с.
6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У.Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
7. Городяненко В.Г. Соціологія: підручник / В.Г.Городяненко. — К.: Вид. центр «Академія», 2003. — 544 с.
8. Громадянська освіта: метод. посіб. для вчителя. — К.: Етна-1, 2008. — 194 с.
9. Занюк С.С. Мотивація та саморегуляція учня / С.С.Занюк. — К.: Главник, 2004. — 96 с.
10. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П.Ильин. — СПб.: Питер, 2000. — 502 с.
11. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: педагогічні концепції. — К.: Школяр, 1997. — С. 110–112.
12. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев. — М., 1977. — С. 183.
13. Матієнко І. Українське громадянське суспільство у пошуку лідерів / І.Матієнко. — Режим доступу: <http://maidan.org.ua/statik/mai/1184691617.html>
14. Мельник Л.П. Психологія управління: курс лекцій / Л.П.Мельник. — К.: МАУП, 1999. — 176 с.
15. Михайлова О.С. Психолого-педагогічна модель соціокультурного виховання / О.С.Михайлова // Вісник Житомирського державного ун-ту ім. І.Франка. — Житомир, 2005. — № 25. — С. 222–225.

16. Опалько Ю.В. Вплив громадських організацій на виборчий процес / Ю.В.Опалько // *Вибори та демократія*. — К., 2006. — № 4. — С. 13–16.
17. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління / Л.Е.Орбан-Лембрик. — К.: Академвидав, 2003. — 567 с.
18. Пікалова О.В. Психологічні засади формування громадської активності та національної самосвідомості / О.В.Пікалова. — К., 2005. — 20 с.
19. Семенюк Л.М. Психология гражданской активности: особенности и условия развития / Л.М.Семенюк. — М.: Воронеж, 2006. — 196 с.
20. Уайт П. Виховання громадянської мужності / П.Уайт // *Рідна школа*. — К., 1997. — № 5. — С. 37–39.
21. Фридман Л.М. Психологический справочник учителя / Л.М.Фридман, И.Ю.Кулагина. — М.: Просвещение, 1991. — 288 с.
22. Яблонська Т.М. Громадянські ідентифікації особистості: сутність, критерії та чинники розвитку / Т.М.Яблонська // *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні; за ред.С.Д.Максименка, В.Т.Циби, Ю.Ж.Шайгородського та ін.* — К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. — С. 342–360.

Статья посвящена теоретическому анализу психологических особенностей гражданской активности старшеклассников. Определены основные психологические характеристики, которые раскрывают сущность гражданской активности старшеклассников.

Проанализировано содержание мотивационной, познавательной, эмоциональной, поведенческо-волевой сфер старшеклассников, которое указывает на уровень сформированности гражданской активности.

Ключевые слова: *гражданская активность, гражданская активность старшеклассников, мотивационная, познавательная, эмоциональная, поведенческо-волевая сферы гражданской активности старшеклассников.*

The article is devoted the theoretical analysis of psychological features of civil activity of senior pupils. Certainly basic psychological descriptions which expose essence of civil activity of senior pupils.

Maintenance of motivational is analysed, cognitive, emotional, povedinkovo-volitional spheres of senior pupils, which specifies on the level of formed of civil activity.

Key words: *civil activity, civil activity of senior pupils, motivational, cognitive, emotional, povedinkovo-volitional spheres of civil activity of senior pupils.*